

Joanna ORZECZOWSKA-WACŁAWSKA

Uniwersytet Jagielloński

joanna.orzechowska-waclawska@uj.edu.pl

BASKIJSKIE POLITYKI MIEJSKIE

KONSTRUOWANIE NOWEJ SYMBOLIKI I NOWEGO OBLICZA BILBAO

ABSTRACT Basqueurban policies: the construction of new symbolism and the new image of Bilbao

In the article, I analyze the process of the revitalization of Bilbao. Taken the success of the revitalization strategy and the profound change of Bilbao's image, which in less than a decade from a decaying postindustrial city transformed into a modern and innovative centre, Bilbaonian revitalization model is often used as a best practice for the planning and the execution of revitalization activities in postindustrial areas. The flagship investment of Bilbao's transformation was the restoration of Abandoibarra, the postindustrial centrally located city's waterfront. The most recognizable object located in this area is Guggenheim Museum, which soon after its building became a showcase of the city and the symbol of it's regeneration. From the very beginning the museum attracted international attention becoming a magnet for tourists. This is one of reasons, why the success of the Bilbaonian revitalization has commonly been known as the so-called "Guggenheim effect". Even though the museum has become a symbol of modern Bilbao, the equating of the whole project with one emblematic building is unjustified. In fact, what stood behind the "Bilbao effect" and made it possible, was not one object as such, but the strategy that was based on long-term planning and the cooperation between public and private organizations.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, Muzeum Guggenheima, „efekt Bilbao”, „efekt Guggenheima”, Kraj Basków

Keywords: revitalization, GuggenheimMuseum, "Bilbao effect", "Guggenheim effect", Basque Country

Bilbao jest baskijskim miastem portowym leżącym nad Zatoką Biskajską u ujścia rzeki Nervión. Z populacją przekraczającą 350 tys. ludzi mieszkających w samym mieście i przeszło milionem zamieszkującym bilbaoński obszar metropolitarny (tzw. *Gran Bilbao*) jest ono największym tego typu ośrodkiem w północno-wschodniej Hiszpanii oraz dziesiątą pod względem wielkości populacji stolicą regionu (prowincji), po m.in. Madrycie, Barcelonie, Walencji, Sewilli i Madrycie, a przed Alicante, La Coruńa, Granadą, Pampeluną czy Santander. Jest też największym miastem baskijskim, wyprzedzając tym samym Vitorię-Gasteiz (242 223 mieszkańców), będącą dziś stolicą Autonomii Baskijskiej (*Comunidad Autónoma del País Vasco*) i głównym ośrodkiem miejskim prowincji Álava, oraz San Sebastián (186 409 mieszkańców) – stolicę baskijskiej prowincji Guipúzcoa¹.

Jeszcze w latach 80. XX w. Bilbao było podupadającym miastem postindustrialnym, mało znanym na arenie międzynarodowej. Dziś, obsypane licznymi nagrodami, w tym m.in. prestiżową Nagrodą Lee Kuan Yew World City 2010, należy do grona najbardziej rozpoznawanych na świecie miast europejskich i powszechnie uznawane jest za jeden z czołowych światowych ośrodków designu². Niezwykła zmiana wizerunkowa, która dokonała się na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat, jest efektem podejmowanych w mieście działań rewitalizacyjnych, nastawionych na ożywienie i reorganizację przestrzeni miejskiej Bilbao. Ich celem było zwiększenie atrakcyjności i poprawa konkurencyjności miasta na rynku światowym. Flagową inwestycją całego projektu była rewitalizacja Abandoibarry – poprzemysłowej, nabrzeżnej, centralnie położonej części Bilbao. To właśnie na jej terenie usytuowane zostało Muzeum Guggenheima, otwarte w 1997 r. Zainteresowanie, jakie od samego początku towarzyszyło muzeum, przede wszystkim z uwagi na spektakularny projekt Franka Gehry'ego, przyciągnęło do miasta rzesze turystów z całego świata. Muzeum, które wkrótce po powstaniu zdobyło miano ikony współczesnej architektury i jednego z najważniejszych budynków XX w., stało się szybko nie tylko wizytówką Bilbao, lecz także *synonimem całego miasta i symbolem regeneracji problematycznego regionu w Hiszpanii*³. Wzrost ruchu turystycznego i w jego następstwie także dochodów w regionie oraz towarzysząca temu ożywieniu ekonomicznemu zmiana wizerunkowa miasta, które z symbolu upadającego centrum industrialnego przeistoczyło się w globalnie rozpoznawaną ikonę postmodernizmu, sprawiły, że rewitalizację Bilbao powszechnie zaczęto utożsamiać właśnie z muzeum. W rezultacie o sukcesie bilbaońskiej rewitalizacji zaczęto mówić jako o tzw. „efekcie Guggenheima” (i w podobnym znaczeniu także: „efekcie Bilbao”), podkreślając tym samym rolę inwestycji w kulturę w procesie przywracania przestrzeni miejskiej do życia.

¹ Dane za 2012 r. na podstawie: *Cifras oficiales de población resultantes de la revisión del Padrón municipal a 1 de enero de 2012*, INE [online] <http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft20%2Ft260%2Fa2012%2F&file=pcaxis&N=&L=0>, 5 I 2014.

² Bilbao, jako jedno z trzech miast, zakwalifikowane zostało do finału konkursu na Światową Stolicę Designu 2014. Pierwsze miejsce zdobyło Cape Town.

³ Joan Ockman za: L. Johnson, *Cultural Capitals. Revaluing the Arts, Remaking Urban Spaces*, Farnham 2009, s. 124, *Re-Materialising Cultural Geography*.

Jakkolwiek nie ulega wątpliwości, że budowa muzeum miała kluczowe znaczenie dla skutecznego zrepozycjonowania Bilbao na arenie międzynarodowej, sprowadzanie całego procesu rewitalizacji do jednego jedynie obiektu jest nieuprawnionym uproszczeniem. Po pierwsze, nie oddaje ono istoty bilbańskiej rewitalizacji, pomija bowiem to, co w niej kluczowe, a więc długofalową, wieloaspektową i kompleksową strategię, na której oparto projekt rewitalizacyjny. Choć Muzeum Guggenheima było niezwykle ważną częścią tej strategii, bez szeregu innych podejmowanych w jej ramach działań „efekt Bilbao” zapewne by nie nastąpił. Po drugie, poprzez nadmierne skoncentrowanie się na jednej emblematycznej budowli pomijany jest zwykle społeczny i ekonomiczny kontekst, wynikający z historii miasta, regionu i zamieszkującej go społeczności. Bez odniesienia do kontekstu nie sposób adekwatnie wyjaśnić zmiany, która dokonała się w mieście, i powodów, dla których dziś Bilbao stanowić może przykład „najlepszej praktyki” (*best practice*) projektowania działań rewitalizacyjnych w innych ośrodkach przemysłowych. Po trzecie wreszcie, pomijanie zarówno strategii, jak i kontekstu prowadzić może do przekonania o łatwej „eksportowalności” rozwiązań zastosowanych w Bilbao. Jeśli bowiem za sukces rewitalizacji odpowiadać miałyby jedynie budowa muzeum, można by zakładać, że do jego powtórzenia wystarczyć powinna realizacja jednego wielkoskalowego projektu inwestycyjnego.

Mając na uwadze powyższe spostrzeżenia, w niniejszej pracy przedstawię „efekt Bilbao”, koncentrując się na trzech zasadniczych elementach: 1) przyjętej w Bilbao strategii jako podstawie działań rewitalizacyjnych; 2) megaprojekcie Abandoibarra, jako najbardziej emblematycznym przykładzie realizacji owej strategii oraz 3) ekonomicznych i społecznych skutkach rewitalizacji, tj. tych przemianach, które dokonały się zarówno w sferze gospodarki, jak i w sposobie postrzegania miasta, w wymiarze lokalnym, regionalnym oraz międzynarodowym. W tym punkcie szczególną uwagę poświęcę Muzeum Guggenheima, które przyczyniając się do wytwarzania nowej tożsamości miasta, zaczyna dziś funkcjonować na poziomie symbolicznym jako element nowego oblicza Bilbao.

Analizę tę poprzedzę przedstawieniem społecznej, ekonomicznej i politycznej specyfiki miasta będącej efektem jego historycznego rozwoju. Dzięki temu możliwe będzie zrozumienie kontekstu, w którym prowadzone były działania rewitalizacyjne na obszarze Abandoibarry i pokazanie niezwyklej zmiany, jaka zaszła w mieście w ciągu zaledwie jednej dekady.

BILBAO W PERSPEKTYWIE HISTORYCZNEJ

Tak jak wiele innych miast baskijskich, Bilbao rozwinęło się jako jeden z ośrodków osadniczych leżących wzdłuż szlaku pielgrzymkowego do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostella. Uzyskawszy prawa miejskie jeszcze w 1300 r., Bilbao nie było pierwszym baskijskim miastem portowym, lecz jego dogodne położenie u ujścia rzeki Nervión, w miejscu, gdzie łączą się ze sobą trzy główne rzeki regionu, zadecydowało o tym, że szybko stało się najważniejszym miastem Baskonii, przeistaczając się w główny ośrodek

portowy, produkcyjny i handlowy. Z jednej strony sąsiedztwo lasów zapewniało budulec dla statków, z drugiej w okolicznych kopalniach wydobywano rudę żelaza, którą wytapiano w baskijskich stocznich i łatwo transportowano do Bilbao. Najważniejszymi surowcami eksportowymi przechodzącymi przez port bilbański były baskijskie żelazo i hiszpańska wełna, które wywożono głównie do ośrodków handlowych w północno-zachodniej Europie, skąd z kolei sprowadzano sukno i zboże⁴. Towary te docierały na ziemię baskijską bez dodatkowych opłat, aż do połowy XIX w. bowiem granice celne ustanowione były nie na wybrzeżu, a w tzw. suchych portach (tj. w głębi lądu), czyniąc ziemię baskijską *de facto* strefą wolnego handlu. Konsekwencją tego były relatywnie niższe ceny towarów importowanych, w tym przede wszystkim żywności, co miało istotne znaczenie dla społeczności Guipúzcoi i Vizcái ze względu na niekorzystne warunki uprawne panujące na tych obszarach.

Takie rozwiązanie prawno-ekonomiczne, dające Baskom szczególną pozycję handlową w ramach państwa hiszpańskiego, konstituowało jeden z filarów baskijskiego systemu foralnego, a więc specyficznego porządku instytucjonalno-prawnego, regulującego kwestie organizacji ziem baskijskich aż do połowy XIX w. System ten, żarliwie strzeżony przez Basków, oparty był na tzw. *fueros*, tj. lokalnych prawach i zwyczajach oraz politycznych i ekonomicznych immunitetach, gwarantowanych przez władzę królewską, które dawały Baskom pewne przywileje, takie jak np. zwolnienie z obowiązkowej służby wojskowej w armii królewskiej czy też wyjęcie ziem baskijskich spod hiszpańskiego systemu podatkowego. Wraz z postępującym w XIX w. procesem centralizacji i unifikacji władzy państwowej baskijskie *fueros* zaczęły ulegać stopniowej erozji (w 1841 r. ostatecznie przeniesiono granice celne na wybrzeża), by w 1976 r. zostać całkowicie zniesione. Jedną z konsekwencji takich przemian było włączenie terenów baskijskich pod generalną jurysdykcję władzy królewskiej w zakresie prawa górniczego, a to z kolei umożliwiło prywatyzację baskijskich kopalń, które do tej pory stanowiły własność municypalną, jak i liberalizację handlu rudą żelaza (do tej pory dopuszczano jedynie handel żelazem, nie zaś rudą), co w konsekwencji stanowiło impuls do szybkiego procesu uprzemysłowienia terenów baskijskich.

Rejonem, w którym proces industrializacji przebiegał najszybciej i zarazem najgwałtowniej, była Vizcaya – jedna z siedmiu historycznych prowincji baskijskich, mająca swoje centrum w Bilbao. Proces ten dotyczył przede wszystkim obszarów usytuowanych wzdłuż rzeki, gdzie znajdowały się zagłębia rudy żelaza i gdzie skoncentrowany był przemysł hutniczy. Wzrost zapotrzebowania na pracę w regionie, w tym przede wszystkim w górnictwie i hutnictwie, stanowił zachętę dla imigrantów, którzy w ostatnich dekadach XX w. zaczęli masowo przyjeżdżać w te strony w poszukiwaniu zatrudnienia. Głównym celem ich wędrówki był powstający od końca XIX w. tzw. bilbański obszar metropolitalny (*área metropolitana de Bilbao*, BOM). W jego skład wchodziły okręgi górnicze z rejonu Triano-Somorrostro (San Salvador de Valle, Músquiz, Abanto, Ciérvana, Ortuella), nowe centra przemysłowe (Barakaldo, Sestao, Erandio,

⁴ R. G. Álvarez Llano, *Historia económica del País Vasco-Navarro. Desde los orígenes hasta comienzos del siglo XXI*, Bilbao 2008, s. 97, *Biblioteca Arellano Isusquiza*.

Leioa i Basauri) i przemysłowe-mieszkalne (Getxo, Santurce i Portugalete). W jego sercu leżało Bilbao, które na przełomie wieków przeistaczało się w nowoczesny ośrodek industrialno-finansowy.

Masowość tej imigracji na ziemię baskijskie obrazują liczby: w latach 1877-1900 liczba mieszkańców BOM wzrosła z poziomu 62 417 do 166 220, co odpowiadało średniemu rocznemu współczynnikowi tempa wzrostu populacji rzędu 4,3%, przy wielkości tego wskaźnika dla całej Vizcay na poziomie 0,6% (liczba mieszkańców prowincji zwiększyła się o 64% z 189 954 w 1877 r. do 311 361 w 1900)⁵. W tym samym okresie ludność samego Bilbao wzrosła ponad 2,5-krotnie, z 32 734 do 83 306⁶. Zmiana ta wywołana była przede wszystkim napływem ludności przyjezdnej, w tym imigrantów hiszpańskich pochodzących spoza Vizcay (migracja średnio- i długodystansowa), jak i samych Vizcainczyków (migracja wewnętrzna). Szacuje się, że wzrost populacji Bilbao w ciągu pierwszych dziesięciu lat transformacji (1877-1887) w prawie 79% był następstwem migracji⁷. Drugim powodem zwiększenia się liczby mieszkańców Bilbao była terytorialna ekspansja miasta. Już w początkach baskijskiej industrializacji przyłączono do niego Abando, leżące na przeciwległym do Casco Viejo brzegu rzeki, a następnie Begoñę i Deusto (całkowita aneksja tych dwóch ostatnich została ostatecznie przypieczętowana w latach 20. XX w.).

Zmianom demograficznym i urbanistycznym towarzyszyły także przekształcenia strukturalne. Pod koniec XIX w. największą grupę zawodową w całym okręgu metropolitarnym stanowili robotnicy (*jornaleros*, ok. 52%). Relatywnie niewielką grupę tworzyli natomiast rolnicy – ich udział w ogólnej liczbie zatrudnionych w całym BOM wynosił nieco ponad 12%, przy wciąż wysokim, choć wykazującym tendencję spadkową wskaźniku dla całej prowincji: 51,52% w 1900 r. i 63,49% w 1860 r. (dla porównania – w przemyśle w całej Vizcay pracowało 15,52% zatrudnionych w 1860r., a w 1900r. – 27,04%). W samym Bilbao odsetek pracujących w rolnictwie nie przekraczał 3% (niższy był jedynie w Portugalete). Relatywnie wysoki – jak na cały BOM – był udział zatrudnionych w usługach (6,18% w Bilbao przy 4,84% w BOM), a także osób wykonujących wolne zawody (odpowiednio: 6,26% i 4,6%). Względnie dużą grupę stanowiła także służba (15,84% w Bilbao i 11,72% w BOM) oraz vizcayska elita (4,79% i 3,47%)⁸. Z taką strukturą zatrudnienia Bilbao, pozostając tradycyjnym miejscem zamieszkiwania warstw średniej i wysokiej burżuazji, stawalo się u progu XX w. nowoczesnym ośrodkiem przemysłowym (odsetek robotników na poziomie 50,12%) i usługowo-finansowym (w 1891 r. w Bilbao uruchomiono bilbańską giełdę i otworzono Bank Handlowy, a w 1901 r. – Bank Vizcay).

⁵ *Los orígenes de una metrópoli industrial. La Ría de Bilbao*, red. M. Gozáñez Portilla, t. 1, Bilbao 2001, s. 89. Dane dotyczące liczby mieszkańców na podstawie: Fondo Documental del Instituto Nacional de Estadística [online] <http://www.ine.es/inebaseweb/libros.do?tnp=71807>, 5 I 2014.

⁶ Pierwsza z tych wielkości odnosi się jedynie do Bilbao, druga uwzględnia już Abando, które zostało włączone do miasta w drugiej połowie XIX w.

⁷ Wyliczenia na podstawie: *Los orígenes de una metrópoli industrial...*, s. 168 oraz cenzusów ludności: Fondo Documental del Instituto Nacional de Estadística, [online] <http://www.ine.es/inebaseweb/libros.do?tnp=71807>, 5 I 2014.

⁸ *Los orígenes de una metrópoli industrial...*, s. 81.

Swoj industrialny profil Bilbao zachowało właściwie przez cały okres dyktatury gen. Franco. Choć czasy świetności miasta dawno minęły (najlepsza koniunktura dla rozwoju vizcayskiego przemysłu przypadła na sam koniec XIX w., kończąc się w 1901 r. wraz z krachem na bilbańskiej giełdzie), aż do lat 70. XX w. Bilbao pozostało istotnym ośrodkiem hiszpańskiego przemysłu ciężkiego.

Kryzys naftowy z 1973 r. miał duży wpływ na Kraj Basków. Sytuację komplikowała atmosfera polityczna: Hiszpania, przechodząca po śmierci Franco głęboką transformację polityczną, nie była skłonna prowadzić restrykcyjnej polityki gospodarczej, skutkiem czego nastąpił gwałtowny wzrost inflacji, która w 1977 r. osiągnęła poziom 26,39%⁹. Zmniejszenie się popytu zewnętrznego na hiszpańską produkcję przemysłową przy rosnących kosztach produkcji wynikających z presji inflacyjnej bardzo negatywnie wpłynęły na uzależnioną od produkcji przemysłowej gospodarkę baskijską. Stan rzeczy pogarszała strukturalna słabość baskijskiego przemysłu, który z uwagi na opóźnienia technologiczne przestawał być konkurencyjny¹⁰. Do problemów wewnętrznych dochodziły także występujące w skali ogólnostanowej tendencje do przenoszenia produkcji z krajów zaawansowanych do krajów Trzeciego Świata, które gwarantowały niższe koszty wytworzenia. Efektem była utrata przez dawne centra przemysłowe ich głównej pozycji. Zmiany te wymagały podjęcia działań mających na celu restrukturyzację przemysłu przy równoczesnym prowadzeniu działań deindustrializacyjnych.

W Kraju Basków proces deindustrializacji przebiegał bardzo gwałtownie. Jego efektem było zamknięcie wielu zakładów w sektorze produkcji żelaza i stali oraz w przemyśle stoczniowym, co wiązało się ze zmniejszeniem zatrudnienia w przemyśle (między 1975 a 1985 r. zatrudnienie to spadło o 24%, co odpowiadało cięciom ok. 94 700 etatów). Jeśli w 1973 r. poziom bezrobocia był na poziomie 3%, w 1986 wynosił już 21%¹¹. Pogorszeniu uległa nie tylko socjoekonomiczna sytuacja ludności bilbańskiej, ale też szeroko rozumiana jakość życia w mieście: zarówno przemysł, jak i port, który coraz bardziej przesunął się w kierunku ujścia rzeki, pozostawiły po sobie wiele zniszczonych i zaniedbanych terenów. Z wizytówki nowoczesności i postępu Bilbao zamieniało się w latach 70. i 80. w upadający ośrodek poprzemysłowy. Słabło także jego znaczenie polityczno-administracyjne; po utworzeniu baskijskiego regionu autonomicznego, na mocy decyzji parlamentu Kraju Basków, na stolicę wspólnoty autonomicznej (Comunidad Autónoma del País Vasco) wybrano znacznie mniejszą od niego Vitorię-Gasteiz¹².

⁹ R. G. Álvarez Llano, *Historia económica...*, s. 624.

¹⁰ G. del Cerro Santamaría, *Bilbao. Basque Pathways to Globalization*, Amsterdam 2007, s. 63, *Current Research in Urban and Regional Studies*.

¹¹ Wielkości na podstawie: *tamże*, s. 63 (dane za 1973) oraz Eustat (dane za 1986), *Banco de Datos. Población en relación con la actividad (PRA)*, [online] http://www.eustat.es/bancopx/spanish/id_2307/indiceRR.html#axzz33RKbqpeD, 5 I 2014.

¹² M. Murzyn, *Miasto postindustrialne – rola kultury w strategii rozwoju miasta na przykładzie Bilbao*, [w:] *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany*, red. I. Jażdżewska, Łódź 2002, s. 273-287.

BILBAOŃSKA REWITALIZACJA: CELE, ZAŁOŻENIA I STRATEGIA

Rozpoczęcie działań mających na celu ożywienie i reorganizację przestrzeni miejskiej przypadło na początek lat 90. Wiązało się to z przyjęciem nowego spojrzenia na całość procesów dotyczących zarządzania i funkcjonowania miasta. Wymagało ono przede wszystkim odejścia od dotychczasowej polityki pasywności i wprowadzenia nowego modelu zarządzania, który oparty byłby na proaktywnym podejściu do planowania przestrzennego.

Obraną w Bilbao strategię rewitalizacji charakteryzowały przede wszystkim: 1) długoterminowość i strategiczne planowanie; 2) oparcie realizacji projektów rewitalizacyjnych na instytucjach publiczno-prywatnych; 3) przeprowadzenie inwestycji związanych z rozbudową infrastruktury miasta; 4) realizacja projektów wielkoskalowych. W ten sposób bilbaońska rewitalizacja pomyślana była jako proces wieloaspektowy, mający zwiększyć potencjał miasta zarówno od strony podaży, jak i popytu, a jej dalekosiężnym celem była internacjonalizacja miasta¹³.

Długoterminowe planowanie

W 1989 r. opracowany został Generalny Plan Zagospodarowania Przestrzeni Miejskiej Bilbao (Plan General de Ordenación Urbana, PGOU). Była to jedna z pierwszych inicjatyw, które otworzyły drogę procesom reorganizacji przestrzeni miejskiej Bilbao, pozwalając na wyznaczenie kierunków działań rewitalizacyjnych. W planie zwracano uwagę na postępującą utratę przez Bilbao jego dawnej pozycji i konieczność zatrzymania tego procesu tak, aby przekształcić miasto w *dynamiczne centrum finansowe i usługowe regionu tzw. Łuku Atlantyckiego*¹⁴. W planie wyróżniono cztery obszary rewitalizacji: 1) Abandoibarra, a więc rozciągająca się na obszarze 35 ha nabrzeżna, centralnie usytuowana część miasta; 2) Zorrozaurre, będącą rozległą strefą industrialną, portową i mieszkalną; 3) obszary Ametzola/Eskurtze, jak również 4) dawne regiony górnicze Miribilla i el Morro¹⁵. Pod koniec lat 80. z inicjatywy rządu baskijskiego, Deputacji Vizcai i Rady Miejskiej Bilbao podjęto również prace nad Strategicznym Planem Rewitalizacji Metropolitalnego Obszaru Bilbao (Plan Estratégico para la Revitalización del Bilbao Metropolitano), który miał przedstawiać działania mające doprowadzić do przekształcenia miasta w ośrodek otwarty, nowoczesny, pluralistyczny i kompetytywny, mogący sprostać wyzwaniom XXI w.¹⁶

¹³ A. Rodríguez, E. Martínez, *Restructuring Cities: Miracles and Mirages in Urban Revitalization in Bilbao*, [w:] *The Globalized City. Economic Restructuring and Social Polarization in European Cities*, red. F. Moulaert, A. Rodríguez, E. Swyngedouw, Oxford 2003, s. 185, *Oxford Geographical and Environmental Studies*; G. del Cerro Santamaría, *Bilbao...*, s. 80.

¹⁴ A. Rodríguez, E. Martínez, *Restructuring Cities...*, s. 185.

¹⁵ *Tamże*, s. 185-186.

¹⁶ G. del Cerro Santamaría, *Bilbao...*, s. 79-80.

W planie określono osiem kluczowych obszarów aktywności: 1) inwestycje w kapitał ludzki; 2) rozwój sektora usługowego dla nowoczesnego przemysłu; 3) mobilność i dostępność; 4) dbałość o środowisko naturalne; 5) rewitalizacja przestrzeni miejskiej; 6) rozwój miasta przez kulturę; 7) skoordynowane zarządzanie rozwojem miasta przez administrację publiczną i sektor prywatny oraz 8) promocja aktywności społecznej.

Dla każdego z tych obszarów sformułowano zakres konkretnych celów, środków, a także strategii ich realizacji. I tak np.:

- w ramach rozwoju mobilności i dostępności postulowano: a) podjęcie inwestycji w infrastrukturę, w tym rozbudowę portu morskiego i lotniczego; b) rozbudowę sieci komunikacji lądowej poprzez budowę autostrad, sieci kolejowych i nowoczesnego systemu miejskiego transportu publicznego;
- w ramach rewitalizacji przestrzeni miejskiej zakładano: a) budowę osiedli mieszkalnych; b) stworzenie emblematycznych budowli, pozwalających na promocję społecznego i kulturalnego wizerunku miasta, a także c) partnerstwa i sieci powiązań pomiędzy różnymi inicjatywami zarówno publicznymi, jak i prywatnymi w zakresie efektywnego planowania i zarządzania procesami regeneracji przestrzeni miejskiej oraz d) przebudowę obszarów nabrzeżnych miasta;
- w ramach promocji kultury planowano budowę: a) Muzeum Guggenheima oraz b) Palacio Euskalduna de Congresos y de la Música, mających pozwolić na promocję Bilbao jako centrum kulturalno-kongresowego.

Tak zakrojony plan rewitalizacyjny zawierał zatem *zintegrowaną wizję problemów i działań, które powinny być podjęte w sposób skoordynowany przez różne publiczne i prywatne podmioty*¹⁷. W ten też sposób *strategiczne planowanie tworzyło model działania oparty na aktywnej, integrującej i kooperatywnej strategii zakrojonej na skalę metropolitarną*¹⁸.

Inicjatywy publiczno-prywatne

Podstawowymi instytucjami, które odegrały kluczową rolę w procesie reorganizacji i ożywienia bilbańskiej przestrzeni miejskiej, były dwie publiczno-prywatne organizacje: Bilbao Metropoli 30 oraz Bilbao Ría 2000.

Bilbao Metropoli 30 (BM 30) zostało założone w 1991 r. z inicjatywy zarówno instytucji publicznych, jak i szeregu organizacji prywatnych, w tym instytucji finansowych, naukowych oraz przedsiębiorstw działających w różnych obszarach aktywności ekonomicznej. Do członków-założycieli należały m.in.: rząd baskijski, Deputacja Vizcai, Rada Miejska Bilbao, Banco Bilbao Vizcaya Argentaria, dziennik „El Correo”, Asociación de Municipios Vascos, Cámara de Comercio de Bilbao, Iberdrola, Bilbao Plaza Financiera, Uniwersytet Duesto, Uniwersytet Kraju Basków, Petronor, Editorial Iparraguirre, Autoridad Portuaria de Bilbao, Red Nacional de los Ferrocarriles Españoles (RENFE) i Bilbao Bizkaia Kutxa. Głównym celem BM 30 było planowanie

¹⁷ A. Rodríguez, E. Martínez, *Restructuring Cities...*, s. 187.

¹⁸ *Tamże*.

i koordynowanie procesu wdrażania planów strategicznych, podejmowanie działań promocyjnych, prowadzenie działalności badawczej i szkoleniowej oraz promowanie współpracy pomiędzy aktorami działającymi w sektorze publicznym i prywatnym.

W odróżnieniu od Bilbao Metropoli 30, które miało zajmować się przede wszystkim konstruowaniem globalnej koncepcji rewitalizacji i prowadzeniem działań integracyjnych i koordynujących, Bilbao Ría 2000 (istniejąca od 1992 r.) powołana została dla realizacji procesu rewitalizacji. Formalnie Bilbao Ría 2000 utworzona została jako prywatna organizacja non-profit, której udziałowcami były wyłącznie instytucje publiczne z zachowaniem zasady równego podziału praw własności między administrację centralną i regionalną (baskijską)¹⁹. W szczególności do zadań Bilbao Ría 2000 należało przeprowadzenie działań rewitalizacyjnych na zdegradowanych obszarach miasta i jego terenach poprzemysłowych, m.in. w Bilbao La Vieja, Barakaldo, Ametzola czy w strefie Basurto-San Mamés-Olabeaga. Jej flagową inwestycją było ożywienie i regeneracja kluczowego z punktu widzenia procesu rewitalizacji obszaru – Abandoibarry.

Rozwój infrastruktury

Niezwykle ważnym elementem bilbaońskiej rewitalizacji było przeprowadzenie działań mających na celu rozwój infrastruktury miasta i regionu. Inwestycje te miały na celu zwiększenie dostępności do miasta i równocześnie poprawienie jakości życia jego mieszkańców. W zasadniczej mierze inwestycje te miały formę projektów wielkoskalowych. Najlepszym przykładem tego typu działań były: 1) budowa metra w Bilbao; 2) budowa terminala w bilbaońskim porcie lotniczym oraz 3) rozbudowa portu morskiego.

Budowę metra rozpoczęto pod koniec lat 80. W 1995 r. oddana została jego pierwsza linia, druga nitka, realizowana stopniowo, oddawana była od 2002 r. Aktualna trasa metra ma kształt litery „Y” łącząc Etxebarri (i Basauri w ramach drugiej linii metra) z San Inazio, skąd linia podzielona zostaje na dwie części – biegnącą wzdłuż prawego brzegu rzeki Nervión po Plentzię i usytuowaną na lewym brzegu rzeki, przebiegającą przez Portugalete po port w Santurtzi. Od samego początku metro pomyślane było jako inwestycja mająca spełniać nie tylko wymogi użytkowe – jako szybki sposób transportu dla metropolitalnego okręgu Bilbao – lecz także estetyczne. Jego projekt, wykonany przez architekta sir Normana Fostera, łączy w sobie elementy minimalizmu i funkcjonalizmu. Z uwagi na swoją oryginalność, prostotę i ergonomię rozwiązań bilbaońskie metro błyskawicznie stało się *symbolem nowego dynamizmu*²⁰ i nowego oblicza miasta. W 1998 r. inwestycja zdobyła nagrodę Brunel Railway Architecture Award, która uznawana jest za najbardziej prestiżowe międzynarodowe wyróżnienie w zakresie architektury transportowej.

¹⁹ W przypadku administracji centralnej chodziło o takie instytucje, jak: SEPES (Entidad Pública Empresarial de Suelo) – 25% własności, Autoridad Portuaria de Bilbao – 10%, Administrador de Infraestructuras Ferroviarias (ADIF) – 10% oraz Feve – 5%. W odniesieniu do administracji baskijskiej były to: Gobierno Vasco – 15%, Diputación Foral de Bizkaia – 15%, Ayuntamientos de Bilbao – 15%, Ayuntamiento de Barakaldo – 5%.

²⁰ A. Rodríguez, E. Martínez, *Restructuring Cities...*, s. 188.

Postulowaną w *Strategicznym planie rewitalizacji* poprawę mobilności i dostępności do miasta zapewnić miały dwie kluczowe inwestycje w infrastrukturę – rozbudowa portów: lotniczego i morskiego. W 1999 r. bilbańskie lotnisko zyskało nową wieżę kontrolną, zaś rok później oddany został nowy terminal. Rozbudowa portu morskiego realizowana była w latach 1992-1998, a jej rezultatem stało się zwiększenie przestrzeni portowej. Umożliwiło to przeniesienie doków i magazynów portowych znajdujących się na obszarze Abandoibarry na tereny tzw. Superportu. Zwalniało to znaczny pas centralnie usytuowanej nabrzeżnej części miasta, otwierając tym samym drogę działaniom rewitalizacyjnym mającym przyczynić się do przywrócenia potencjału tym terenom.

Rewitalizacja Abandoibarry, obok przeniesienia dawnej aktywności portowej, wymagała również przeorganizowania sieci kolejowej. Industrialna przeszłość Bilbao pozostawiła bowiem za sobą ślad w postaci naziemnej linii kolejowej dochodzącej bezpośrednio do samego centrum miasta. Procesy deindustrializacji, restrukturyzacji i planowanej rewitalizacji miasta wymagały zatem przyniesienia linii kolejowej pod ziemię, tak, by tory kolejowe nie oddzialały miasta od rzeki, co umożliwiłoby odzyskanie miejskiej przestrzeni na obszarze Abandoibarry. Inauguracja tej linii nastąpiła w 1999 r. W 2004 r. ukończono stację San Mames integrującą komunikację podziemną, tj. metro i kolej, z transportem naziemnym, tj. tramwajem oraz komunikacją autobusową²¹.

ABANDOIBARRA: FLAGOWY PROJEKT BILBAOŃSKIEJ REWITALIZACJI

Z punktu widzenia zmiany wizerunkowej miasta najważniejszym projektem rewitalizacyjnym w Bilbao było ożywienie i reorganizacja Abandoibarry. Rejon ten już w projekcie *Generalnego planu zagospodarowania przestrzeni miejskiej Bilbao* (PGOU) z końca lat 80. wymieniany był jako tzw. „obszar możliwości”. Jego potencjał wynikał z trzech zasadniczych przesłanek, z których dwie pierwsze były pochodną jego usytuowania, trzecia zaś wynikała ze specyficznej struktury własności leżących tam gruntów. Przede wszystkim istniała wyraźna dysproporcja pomiędzy centralnym położeniem Abandoibarry a wartością dodaną tradycyjnie prowadzonej w niej działalnością²². W okresie industrializacji była to przestrzeń wykorzystywana do działalności przemysłowo-portowej. W początkach lat 90. ostatecznie zamknięte zostały znajdujące się tam stocznie Euskalduna, a pozostałą działalność portową stopniowo przenoszono w kierunku ujścia rzeki, co związane było z procesem rozbudowy Superportu. W efekcie przestrzeń ta przestała pełnić funkcje użytkowe. Poza tym, jako obszar usytuowany wzdłuż rzeki, Abandoibarra idealnie nadawała się do tego, aby stać się flagowym projektem rewitalizacyjnym, odgrywającym pierwszoplanową rolę w procesie przebudowy miasta, zarówno pod względem fizycznym, jak i wizerunkowym. Wybieranie obszarów nabrzeżnych (*waterfront*) jako kluczowych do promocji miast

²¹ Więcej na ten temat: <http://www.bilbaointernational.com>.

²² G. del Cerro Santamaría, *Bilbao...*, s. 82-83.

i przedstawianie ich jako projektów flagowych (*flagship redevelopment*), stanowiących „wizytówkę” (*signature*) procesów rewitalizacyjnych, było (i jest) częstą praktyką, wykorzystywaną w wielu miastach, czego przykładem mogą być takie amerykańskie metropolie, jak Baltimore czy Boston²³. Wreszcie, Abandoibarra to obszar, który dawał dużą szansę wykonalności projektu, bowiem aż w 95% znajdował się w rękach publicznych. Jakkolwiek prawa własności podzielone były pomiędzy różne instytucje, w tym hiszpańskie koleje: RENFE, Narodowy Instytut Przemysłu (Instituto Nacional de Industria, INI), władze portowe czy władze miejskie, współpracą pomiędzy nimi i rozstrzyganiem trudności związanych z zarządzaniem gruntami zajmowała się specjalnie powołana do tego Bilbao Ría 2000.

Program rewitalizacji Abandoibarry od początku skupiał uwagę międzynarodową. W 1992 r., a więc rok po tym, gdy podjęto decyzję o budowie Muzeum Guggenheima i ustalono, że będzie się ono znajdowało na terenie Abandoibarry, władze miejskie ogłosiły konkurs na projekt architektoniczny dotyczący reorganizacji i przebudowy całej strefy. W konkursie udział wzięli architekci z kraju i zagranicy. Zwycięzcą został Cesar Pelli (zespół: Pelli Clarke Pelli Architects, Aguinaga y Asociados i Balmori Associates) i na podstawie jego projektu stworzono Szczegółowy Plan Reformy Wewnętrznej Abandoibarry (Plan Especial de Reforma Interior, PERI)²⁴. Z uwagi na kontrowersje i krytykę, które wzbudzały różne jego elementy, projekt był kilkakrotnie modyfikowany. W 1998 r. przyjęto jego ostateczną wersję. Plan zakładał podział obszaru na strefy o różnym przeznaczeniu, w tym biznesową, komercyjną, usługową, mieszkalną, kulturalną i rekreacyjną. W ich ramach przewidywano budowę emblematicznych budowli użytku publicznego oraz budynków mieszkalnych, a także stworzenie i zagospodarowanie przestrzeni otwartej wzdłuż bulwaru rzeki.

Od samego początku projekt Abandoibarra planowany był jako przedsięwzięcie na wielką skalę. Na tym terenie ulokowane miały być duże obiekty usługowe i kulturalne, czyniące ten obszar nowoczesnym centrum usługowo-biznesowo-kulturalnym, pozwalającym na organizację międzynarodowych wydarzeń i, za ich pośrednictwem, na skuteczną promocję miasta. Chodziło zatem o nowy *branding* miasta, a więc – w tym przypadku – o budowanie, poprzez zmianę fizycznej przestrzeni miejskiej, pozytywnego wizerunku miasta jako ośrodka supernowoczesnego, innowacyjnego i atrakcyjnego, zrywając tym samym z dotychczasowym wizerunkiem Bilbao jako upadającym centrum poprzemysłowym²⁵. Każdy z obiektów, który miał się znajdować na tym terenie, był planowany jako inwestycja wielkoskalowa. Dlatego każdy projekt był dziełem unikatowym, stworzonym przez zaproszonych do współpracy światowej sławy architektów: Franka Gehry'ego do projektu Muzeum Guggenheima, Rafaela Moneo do Biblioteki Uniwersytetu Deusto, Álvaro Siza do Audytorium Uniwersytetu Kraju Basków (UPV-EHU) czy Cesara Pellego do wieży Ibedrola.

²³ OECD Territorial Reviews. *Competitive Cities. A New Entrepreneurial Paradigm in Spatial Development*, OECD Publishing, 2007, s. 37-40.

²⁴ G. del Cerro Santamaría, *Bilbao...*, s. 83.

²⁵ OECD Territorial Reviews..., s. 35-36.

Prace na terenie Abandoibarry rozpoczęto w 1998 r., a zakończono w 2011 r. oddaniem parku De la Campa de los Ingleses. Znajdują się tam wspomniane już: Biblioteka Uniwersytetu Deusto (2010), Audytorium Uniwersytetu Kraju Basków (2010) oraz Wieża Ibedrola (2011), a także Muzeum Morskie ukryte pod rondem Euskalduna (2001), Centrum Handlowe Zubiarte (2004) projektu Roberta Sterna, budynki mieszkalne i hotel, jak również nowa Plaza Euskadi z przestrzenią zieloną i wreszcie park. Na krańcach Abandoibarry usytuowane sąwiewe wyjątkowe budowle, które czynią ją swoistym „obszarem elity i prestiżu”. Są to Centrum Konferencyjno-Koncertowe Palacio Euskalduna (1999), projektu Federica Soriano i Dolores Palacios, które leży w miejscu dawnej stoczni Euskalduna, oraz Muzeum Guggenheima, najbardziej znany obiekt Abandoibarry, będący „okrętem flagowym” całego projektu rewitalizacyjnego.

Porozumienie o otwarciu Muzeum Guggenheima, *pierwszego światowego franczyzowego muzeum sztuki*²⁶, podpisane zostało w grudniu 1991 r. pomiędzy Fundacją Guggenheima w Nowym Jorku a rządem baskijskim. Jego architektem miał być Frank Gehry, a budynek miał znajdować się w nabrzeżnej części miasta, na obszarze Abandoibarra. Zgodnie z porozumieniem przez trzydzieści lat muzeum miało dostawać kolekcje z Fundacji, przy czym zakładano możliwość przedłużenia tego porozumienia na kolejny okres (siedemdziesiąt pięć lat), aż muzeum wykształci swoją własną wystawę²⁷.

Od samego początku Muzeum Guggenheima planowane było jako naczelną inwestycja rewitalizacyjna, za którą władze regionu skłonne były zapłacić wysoką cenę. Motywacje liderów baskijskich, by umieścić muzeum w Bilbao, wynikały w głównej mierze z chęci zrepozycjonowania miasta i regionu na arenie światowej. Najważniejszym bodaj powodem była potrzeba wizerunkowej zmiany nie tyle nawet samego Bilbao, które jako jedno z dawnych miast przemysłowych na arenie międzynarodowej nie było ośrodkiem specjalnie rozpoznawalnym, co przede wszystkim całego Kraju Basków, który posiadał w świecie bardzo negatywną prasę: kojarzony był bowiem w głównej mierze z terrorystyczną grupą ETA. Dobrą ilustracją tego faktu jest analiza doniesień prasowych na temat Basków, które ukazywały się na łamach „New York Timesa” od połowy XX w. Jeśli wziąć pod uwagę lata 1970-1985, a więc okres obejmujący końcowe lata rządów Franco i pierwsze dziesięć lat transformacji ustrojowej w Hiszpanii, okazuje się, że na 503 artykuły ogółem aż 64,3% dotyczyło ETA. W tym czasie kwestiom związanych z kulturą, turystyką, sportem, sztuką czy kuchnią poświęcono mniej niż dziesięć artykułów, a o sprawach ekonomicznych nie pisano wcale²⁸. Budowa muzeum miała, wedle zamysłu pomysłodawców, przyczynić się do zmiany narracji o mieście i regionie. Chodziło przede wszystkim o stworzenie pozytywnego punktu odniesienia, to jest takiej emblematycznej budowli, która podobnie jak wieża Eiffla w Paryżu czy opera w Sydney nieodrodnice kojarzyłyby się z miastem, a która równocześnie wskazywała na

²⁶ J. MacClancy, *Expressing Identities in the Basque Arena*, Oxford–Santa Fe 2007, s. 162-163, *World Anthropology*.

²⁷ *Tamże*, s. 162-163.

²⁸ Na podstawie: I. Zabaleta, *The Basques in the International Press: Coverage by the New York Times (1950-1996)*, [w:] *Basque Politics and Nationalism on the Eve of the Millennium*, red. W. A. Douglass [i in.], Reno 1999, s. 76-78, *Basque Studies Program Occasional Papers Series*.

otwartość, nowoczesność i globalny charakter całego regionu. Fundacja Guggenheima świetnie nadawała się na instytucję partnerską dla takiego przedsięwzięcia, ponieważ mogła zagwarantować wysoką jakość kolekcji i równocześnie zapewnić przedsięwzięciu międzynarodową rozpoznawalność. Bilbaońskie Muzeum Guggenheima miało tym samym szansę stać się uznawanym muzeum sztuki nowoczesnej, przyciągając *biznesmenów z aspiracjami kulturalnymi i zachęcając turystów z głębokimi kieszeniami*²⁹. Przełom lat 80. i 90. był idealnym momentem dla realizacji tego typu inwestycji, Fundacja pod kierownictwem Thomasa Krensa prowadziła bowiem w tym czasie ekspansję na rynek europejski i właśnie była na etapie poszukiwania dogodnego miejsca dla ulokowania swojego muzeum.

Istniały także przesłanki polityczne dla realizacji takiego projektu. Jak podkreśla Gerardo del Cerro Santamaría, powstanie w Bilbao Muzeum Guggenheima, a więc muzeum nowojorskiej fundacji, świadczyłoby o swego rodzaju niezależności Basków od Hiszpanii w zakresie polityki kulturalnej. Wskazywałoby, że Kraj Basków jest w stanie samodzielnie prowadzić negocjacje międzynarodowe oraz realizować projekty globalne i nie potrzebuje do tego celu mediatora (tj. Hiszpanii)³⁰.

Z punktu widzenia Fundacji Guggenheima wybór Bilbao nie był oczywisty. O podjęciu decyzji i o otwarciu muzeum w Kraju Basków przesądziły kwestie finansowe – Fundacja znajdowała się w bardzo trudnej sytuacji materialnej, a Baskowie zgodzili się zapłacić 20 mln dolarów w ramach franczyzy, wziąć na siebie koszty budowy muzeum, które szacowane były na ok. 100 mln dolarów, i przeznaczać rocznie na działalność muzeum ok. 10 mln dolarów, co w 1992 r. stanowiło w przybliżeniu 80% całego baskijskiego budżetu na kulturę, pozostawiając równocześnie wszelkie kwestie dotyczące funkcjonowania muzeum w rękach Fundacji³¹.

Warunki porozumienia budziły spore kontrowersje, zarówno wśród wpływowych krytyków architektury, jak i baskijskiego świata artystycznego. Fakt, że władze regionu zgodziły się przeznaczać zasadniczą większość swoich środków na kulturę na funkcjonowanie muzeum nowojorskiej fundacji (zmniejszając tym samym drastycznie środki na działalność artystów baskijskich) i zostawić w gestii tejże fundacji kompetencje w zakresie decydowania o ekspozycji, dobitnie pokazuje, że – w pewnym sensie paradoksalnie, mając na uwagę charakter inwestycji – kwestie związane z kulturą nie były kluczowe dla realizacji Muzeum Guggenheima. Chodziło o stworzenie inwestycji flagowej, ikonicznego budynku, który zmieni obraz Basków poza granicami kraju i przyciągnie turystów.

ZNACZENIE „EFEKTU GUGGENHEIMA”

Budowa Muzeum Guggenheima rozpoczęła się w 1994 r. i trwała trzy lata. Od samego początku inwestycja budziła znaczne zainteresowanie międzynarodowe. Gdy 19 paź-

²⁹ J. MacClancy, *Expressing Identities...*, s. 164.

³⁰ G. del Cerro Santamaría, *Bilbao...*, s. 101-103.

³¹ *Tamże*, s. 105-110.

dzielnika 1997 r. muzeum zostało otwarte, tysiące osób czekało w kolejce, by zobaczyć ekspozycję. Szacuje się, że pierwszego dnia muzeum zwiedziło przeszło 4,5 tys. ludzi³².

W ciągu pierwszego roku działalności muzeum odwiedziło ok. 1,4 mln osób, a do końca 1998 r. – ponad 1,5 mln. W kolejnych latach liczba zwiedzających utrzymywała się w okolicach miliona osób rocznie (z najgorszym wynikiem 851 628 w 2002 r. i najlepszym, tj. przekraczającym milion, w 1998, 1999, 2006 i 2007)³³. Wśród nich ponad połowę (średnio ok. 60%) stanowili obcokrajowcy, głównie z Francji, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Stanów Zjednoczonych i Włoch³⁴.

Według danych z 2011 r. ok. 83% wszystkich odwiedzających wskazywało na muzeum jako na podstawowy powód ich przyjazdu do Bilbao³⁵. Potwierdza to tezę, że to właśnie muzeum stoi za spektakularnym wzrostem turystyki w regionie. Przed otwarciem Muzeum Guggenheima liczba przyjezdnych korzystających w Bilbao z usług hotelarskich utrzymywała się na poziomie średnio ok. 250 tys. osób rocznie, z czego w przybliżeniu 80% stanowili mieszkańcy Hiszpanii (dane za lata 1992-1996). Począwszy od 1997 r., zauważalna jest wyraźna tendencja wzrostowa: liczba turystów zwiększyła się z 288 884 w 1997 r. do 726 000 w 2011 r. Najbardziej znaczący jest wzrost przyjezdnych z zagranicy, których liczba już w pierwszym roku funkcjonowania muzeum była przeszło dwukrotnie wyższa niż w roku wcześniejszym (61 173 w 1997 r. i 126 953 w 1998 r.), osiągając w 2011 r. poziom cztery razy wyższy niż na początku (255 734)³⁶.

Wzrost turystyki, w tym przede wszystkim turystyki międzynarodowej, związany był z dużą medialnością całej inwestycji. Według szacunków Cerro Santamaríi w ciągu pierwszych dwóch lat funkcjonowania muzeum napisano na jego temat 8,5 tys. artykułów prasowych, z czego ponad połowa ukazała się poza granicami Hiszpanii³⁷. To niezwykle zainteresowanie Muzeum Guggenheima niemal natychmiast umieszczało Bilbao na mapie świata, czyniąc je ważnym celem ruchu turystycznego.

Nowatorstwo i oryginalność projektu Gehry'ego nie tylko uczyniły miasto ośrodkiem rozpoznawalnym w skali międzynarodowej, ale też sprawiły, że zaczęto je przedstawiać jakoinnowacyjne i nowoczesne, zrywając tym samym z jego dotychczasowym negatywnym wizerunkiem. Jako dawne centrum przemysłowe, a dziś miasto globalne Bilbao stało się przykładem udanego procesu rewitalizacji. Powszechnie zaczęto mówić o „efekcie Bilbao” (i też „efekcie Guggenheima”), mając na myśli spektakularny sukces

³² Tamże, s. 116.

³³ Dane na podstawie: Guggenheim Muzeum, Bilbao, *Notas de prensa: Balance 2000* i nast., [online] <http://prensa.guggenheim-bilbao.es/categoria/notas-de-prensa/corporativo/>, 5 I 2014.

³⁴ Przykładowo w latach 2009-2011 wśród odwiedzających ok. 20% stanowili Francuzi, 8% – Anglicy, 7% – Niemcy, 6% – Amerykanie, 5% – Włosi, 25% – Hiszpanie spoza Kraju Basków, 13-14% – Baskowie. Za: Guggenheim Muzeum, Bilbao, *Notas de prensa...*

³⁵ Dane na podstawie: *Study of the Economic Impact of the Activities of the Guggenheim Museum Bilbao – Estimation for 2011*, Guggenheim Muzeum, Bilbao, 30 XII 2011.

³⁶ Dane na podstawie: *Bilbao en Cifras 2001*, Ayuntamiento de Bilbao, Área de Economía y Hacienda, Bilbao 2011, s. 86. Mowa za każdym razem o przyjezdnych korzystających z usług hotelarskich.

³⁷ G. del Cerro Santamaría, *Bilbao...*, s. 102-103.

działań rewitalizacyjnych w Bilbao i kluczową rolę, jaką w procesie rekonstrukcji tożsamości miasta odegrało muzeum.

Wśród korzyści płynących z inwestycji zwracano szczególną uwagę na konsekwencje ekonomiczne, przede wszystkim wspomniany już wzrost ruchu turystycznego, a także zwiększenie obrotów finansowych w regionie i wzrost dochodów mieszkańców. Szacuje się, że wpływy z działalności muzeum (opłaty za bilety, przychody restauracji muzealnej i sklepu, przychody z działalności kongresowo-kulturalnej itd.), jak i dodatkowe przychody związane ze zwiększeniem ruchu turystycznego w Bilbao (wydatki przyjezdnych w lokalnych barach i restauracjach, sklepach, hotelach, kinach, teatrach, innych muzeach, wydatki na transport) zwiększają baskijski PKB o średnio 180 mln euro w skali roku (przeszło 2,380 mld kumulatywnie za okres od października 1997 do końca grudnia 2010 r.) i przynoszą dodatkowe wpływy do baskijskiego budżetu rządu 25-30 mln euro rocznie (369 520 428 euro za cały wspomniany okres)³⁸. Tego pozytywnego wpływu muzeum na ekonomię regionu nie należy jednak przeceniać. Biorąc pod uwagę wielkość PKB Kraju Basków (35,4 mld euro w 1998 r. i 65,1 mld euro w 2010 r.), dodatkowy dochód powstały w wyniku działalności muzeum stanowi relatywnie niewielką kontrybucję rządu 0,35% (rocznie)³⁹.

Kwestia czy i na ile muzeum przyczyniło się do wzrostu potencjału gospodarczego regionu, jest znacznie bardziej dyskusyjna. Zdaniem Arantxy Rodriguez pod względem ekonomicznym „efekt Guggenheima” pozostaje dość ograniczony, poza wzrostem turystyki bowiem muzeum nie przyczyniło się do napływu kapitału zagranicznego⁴⁰. Lorenzo Vicario i P. Manuel Martínez Monje zwracają z kolei uwagę na inną, negatywną konsekwencję Muzeum Guggenheima, tj. wzrost cen nieruchomości w Bilbao, które pod koniec 2001 r. stało się jednym z najdroższych miast Hiszpanii, z cenami mieszkań na rynku wtórnym przewyższającymi ceny Madrytu czy Barcelony⁴¹. Centralna przestrzeń miasta dzięki projektom rewitalizacyjnym stała się jeszcze bardziej ekskluzywna i uprzywilejowana. W ten sposób Bilbao, tak jak wiele innych miast europejskich – jak podkreślają autorzy – *jest dowodem na to, jak wielkoskalowe projekty regeneracji przestrzeni miejskiej mogą w rzeczywistości podkreślać wykluczenie społeczne i polaryzację w mieście*⁴².

O ile w sprawie ekonomicznych korzyści wynikających z budowy muzeum nie ma jednomyślności, o tyle psychologiczny i symboliczny wymiar „efektu Guggenheima”

³⁸ *Impact of the Activities of the Guggenheim Museum Bilbao on the Basque Regional Economy in 2010*, Museum Guggenheim, Bilbao.

³⁹ Wielkości dotyczące PKB Kraju Basków na podstawie: Eustat, *PIB y su distribución*, [online] http://es.eustat.es/estadisticas/tema_477/opt_0/ti_PIB_y_su_distribucion/temas.html#axzz33RT1PjUO, 5 I 2014.

⁴⁰ E. Winkel, *Accrediting the Success of Bilbao's Urban Regeneration to the Guggenheim Museum is Misguided*, wywiad z A. Rodriguez, European Urban Knowledge Network, 21 I 2011, [online] http://www.eukn.org/Interviews/2011/Accrediting_the_success_of_Bilbao%E2%80%99s_urban_regeneration_to_the_Guggenheim_Museum_is_misguided, 5 I 2014.

⁴¹ L. Vicario, P. M. Martinez Monje, *Another „Guggenheim Effect”? The Generation of a Potentially Gentrifiable Neighbourhood in Bilbao*, „Urban Studies” 2003, Vol. 40, nr 12, s. 2388, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/0042098032000136129>.

⁴² *Tamże*, s. 2388.

jest niepodważalny. Muzeum niemal natychmiast stało się wizytówką miasta i zarazem znakiem firmowym zachodzących w Bilbao przemian, czyniąc je jednym z najbardziej znanych nowoczesnych ośrodków Europy. Ten proces budowania nowego wizerunku miasta ukierunkowany był nie tylko na zewnątrz, lecz także do wewnątrz. Muzeum pozwoliło na tworzenie nowej tożsamości miasta, stając się ważnym symbolicznym punktem odniesienia⁴³. Na zewnątrz, tj. na rynku międzynarodowym, muzeum zapewniło miastu pozycję istotnego centrum zarówno pod względem kulturalnym, turystycznym, jak i handlowym. Wewnątrz, a więc w odbiorze mieszkańców Bilbao, muzeum zostało szybko zasymilowane jako integralna część miasta. W pewnym sensie i pozornie paradoksalnie ze względu na swój międzynarodowy charakter jako muzeum nowojorskiej fundacji i projekt autorstwa amerykańsko-kanadyjskiego architekta, Muzeum Guggenheima, wpisując się w narrację nowego konstruowania i wytwarzania miasta, zaczęło funkcjonować na poziomie symbolicznym jako ważny element nowego oblicza Bilbao, a także symbol nowoczesnej baskijskości.

CO SIĘ KRYJE ZA SUKCESEM BILBAO? KONKLUZJE

Najczęściej wymienianym powodem, dla którego „efekt Guggenheima” nastąpił, a Bilbao stało się miastem rozpoznawalnym na świecie, jest wyjątkowość projektu Muzeum Guggenheima autorstwa Franka Gehry’ego. To oryginalność i nowatorstwo budowli wzbudziły tak wielkie zainteresowanie i ściągnęły do miasta turystów z całego świata. Jeśli Gehry był już wcześniej znanym i cenionym architektem w kręgach międzynarodowych, to dzięki bilbaowskiemu muzeum dołączył do grona tzw. *star architects*, a więc najbardziej znanych i wpływowych architektów świata.

Jakkolwiek genialny, sam projekt nie wystarczyłby jednak do zagwarantowania sukcesu przedsięwzięcia. Równie istotna była jego realizacja. Jak podkreślał sam Gehry: *Prawdziwym cudem nie jest projektowanie budynków, [...] lecz ich zbudowanie*⁴⁴. W przypadku Muzeum Guggenheima w Bilbao chodziło więc o połączenie profesjonalizmu wykonania budowli, czym zajmowała się baskijska firma budowlana IDOM, z dużym budżetem, który władze baskijskie przeznaczyły na jego realizację. Z punktu widzenia czysto finansowego muzeum okazało się sukcesem: biorąc pod uwagę dodatkowe wpływy do budżetu baskijskiego generowane dzięki jego działalności, inwestycja zwróciła się w ciągu zaledwie kilku lat od jego otwarcia. Co więcej, przychody osiągane przez muzeum pozwalają na jego samofinansowanie się w ok. 70%, co pozwala na znaczne zmniejszenie publicznych nakładów na jego utrzymanie.

Dla międzynarodowego zainteresowania bilbaowskim muzeum nie bez znaczenia była też historia „stojąca” za inwestycją: z jednej strony prestiżowa, ale popadła w kłopoty finansowe amerykańska instytucja kultury, z drugiej zamożny, ale niebezpieczny rejon świata.

⁴³ J. I. Lorente, J. E. Anton, J. M. Fernández, *The Image of Urban Regeneration Concerning Bilbao: The City as Narrative and Experience*, „Zer. English edition” 2007, Vol. 12, nr 23, s. 148-149.

⁴⁴ Frank Gehry za: G. del Cerro Santamaría, *Bilbao...*, s. 116.

Współpraca pomiędzy tymi dwoma podmiotami – z medialnego punktu widzenia – była świetnym „newsem”, który był „chwytliwy” i mógł wzbudzić spore zainteresowanie⁴⁵.

Wreszcie „efektu Bilbao” nie da się zrozumieć bez odniesienia do całej strategii rewitalizacji i wielu równocześnie prowadzonych w mieście działań mających na celu zmianę jego fizycznej i społecznej tkanki. Nie do przecenienia są podejmowane w Bilbao inwestycje w infrastrukturę, pozwalające na zwiększenie jego dostępności, ani równoległe prowadzone projekty odnowy różnych jego dzielnic. Choć bilbańską rewitalizację zwykło się łączyć z budową Muzeum Guggenheima i przebudową nadbrzeżnej części miasta, a w rezultacie traktować ją jako proces *de facto* zakończony, w rzeczywistości działania rewitalizacyjne prowadzone były (i są) w znacznie szerszym horyzoncie czasowym i przestrzennym. Już w latach 80. rozpoczęto odbudowę Starego Miasta (Casco Viejo), które ucierpiało na skutek wielkiej powodzi z 1983 r. W 1985 r. powołano do życia specjalną instytucję: SURBISA (Sociedad Urbanística de Rehabilitación de Bilbao), która miała zająć się ożywieniem i reorganizacją Starego Miasta. Celem było nie tylko uatrakcyjnienie tej dzielnicy, lecz także poprawa warunków życia jej mieszkańców, co miało zapobiec pustoszeniu centrum⁴⁶. W połowie lat 90. podobne inwestycje objęły wieloetniczne imigranckie Bilbao la Vieja. Oprócz tych dwóch tradycyjnych dzielnic starego Bilbao rewitalizacja objęła także Ensache, centralnie usytuowany, nowocześniejszy region miasta, w którym znajdują się takie obiekty, jak park Doña Casilda, Muzeum Sztuk Pięknych, Konserwatorium Sarriko, Biblioteka Biskajska, Siedziba Baskijskiej Służby Zdrowia (Osakidetza Building), nowoczesny biurowiec rządu baskijskiego przy placu Bizkaia, wieże Isozaki Atea i wreszcie nowy stadion San Mamés, który ma być oddany w 2015 r. Na kolejne lata planowane są dalsze działania rewitalizacyjne, w tym reorganizacja Zorrotzaurre, półwyspu na rzece Bilbao, który ma zostać przekształcony w nowoczesną wyspę, mieszczącą zarówno budynki mieszkalne, jak i biurowce będące siedzibą innowacyjnych firm⁴⁷.

Szeroki zakres inicjatyw wpisujących się w bilbańską rewitalizację wskazuje zatem nie tylko na kompleksowość i wielowymiarowość całego procesu, lecz także na konsekwencję w dążeniu do uczynienia Bilbao miastem ultranowoczesnym i innowacyjnym. Znajduje to potwierdzenie w planach strategicznych dotyczących rozwoju miasta. Bazując na pozytywnych doświadczeniach pierwszego etapu rewitalizacji, w 2001 r. Bilbao Metropolii zaproponowało nowy projekt zatytułowany *Strategia 2010: Bilbao jako miasto globalne*, w którym za cel strategiczny postawiono uczynienie Bilbao światowej klasy metropolią. Dziesięć lat później Bilbao Metropolii 30 przedstawiło kolejną strategię, na rok 2030, w której zasadniczą wagę przykładą do kształcenia profesjonalistów (stąd hasło: „Bilbao metropolitarne 2030: Epoka profesjonalistów”), jako podstawowego czynnika mającego pozwolić na wzmocnienie pozycji miasta jako ośrodka kreatywnego, w pełni nowoczesnego i przede wszystkim: innowacyjnego.

⁴⁵ Tamże, s. 114.

⁴⁶ Więcej na temat rewitalizacji Starego Miasta i Bilbao la Vieja w: M. Murzyn, *Miasto postindustrialne...*, s. 273-289.

⁴⁷ Więcej na ten temat: <http://www.bilbaointernational.com>.

BIBLIOGRAFIA

- Álvarez Llano R. G., *Historia económica del País Vasco-Navarro. Desde los orígenes hasta comienzos del siglo XXI*, Bilbao 2008, Biblioteca Arellano Isusquiza.
- Cerro Santamaria G. del, *Bilbao. Basque Pathways to Globalization*, Amsterdam 2007, *Current Research in Urban and Regional Studies*.
- Johnson L., *Cultural Capitals. Revaluing the Arts, Remaking Urban Spaces*, Farnham 2009, *Re-Materialising Cultural Geography*.
- Lorente J. I., Anton J. E., Fernández J. M., *The Image of Urban Regeneration Concerning Bilbao: The City as Narrative and Experience*, „Zer. English edition” 2007, Vol. 12, nr 23.
- MacClancy J., *Expressing Identities in the Basque Arena*, Oxford–Santa Fe 2007, *World Anthropology*.
- Murzyn M., *Miasto postindustrialne – rola kultury w strategii rozwoju miasta na przykładzie Bilbao*, [w:] *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany*, red. I. Jażdżewska, Łódź 2002.
- Los orígenes de una metrópoli industrial. La Ría de Bilbao*, red. M. González Portilla, t. 1-2, Bilbao 2001.
- Rodríguez A., Martínez E., *Restructuring Cities: Miracles and Mirages in Urban Revitalization in Bilbao*, [w:] *The Globalized City. Economic Restructuring and Social Polarization in European Cities*, red. F. Moulaert, A. Rodríguez, E. Swyngedouw, Oxford 2003, *Oxford Geographical and Environmental Studies*.
- Vicario L., Martínez Monje P. M., *Another „Guggenheim Effect”? The Generation of a Potentially Gentrifiable Neighbourhood in Bilbao*, „Urban Studies” 2003, Vol. 40, nr 12, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/0042098032000136129>.
- Winkel E., *Accrediting the Success of Bilbao's Urban Regeneration to the Guggenheim Museum is Misguided*, wywiad z A. Rodríguez, European Urban Knowledge Network, 21 I 2011, [online] http://www.eukn.org/Interviews/2011/Accrediting_the_success_of_Bilbao%E2%80%99s_urban_regeneration_to_the_Guggenheim_Museum_is_misguided.
- Zabaleta I., *The Basques in the International Press: Coverage by the New York Times (1950-1996)*, [w:] *Basque Politics and Nationalism on the Eve of the Millennium*, red. W. A. Douglass [i in.], Reno 1999, *Basque Studies Program Occasional Papers Series*.

Raporty:

- Bilbao metropolitano 2030: The Age of Professionals*, Bilbao Metropoli 30, 2011.
- Bilbao en Cifras 2011*, Ayuntamiento de Bilbao, Área de Economía y Hacienda, Bilbao 2011.
- Impact of the Activities of the Guggenheim Museum Bilbao on the Basque Regional Economy in 2010*, Museum Guggenheim, Bilbao.
- OECD Territorial Reviews. Competitive Cities. A New Entrepreneurial Paradigm in Spatial Development*, OECD Publishing, 2007.
- „Revista Bilbao Ría 2000” 2012, nr 24.
- Study of the Economic Impact of the Activities of the Guggenheim Museum Bilbao – Estimation for 2011*, Muzeum Guggenheim, Bilbao, 30 XII 2011.

Źródła danych statystycznych:

Eustat (Euskal Estatistika Erakundea – Instituto Vasco de Estadística, Baskijski Ośrodek Statystyczny)

INE (Instituto Nacional de Estadística, Narodowy Ośrodek Statystyczny).

Strony internetowe:

<http://www.bm30.es>.

<http://www.bilbaointernational.com>.

<http://www.bilbaoria2000.org>.

Dr Joanna ORZECHOWSKA-WACŁAWSKA – magister ekonomii (2005, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie) i doktor socjologii (2012, Uniwersytet Jagielloński). Od grudnia 2012 r. – asystent w Instytucie Europeistyki UJ. Zajmuje się kwestiami tożsamości narodowej i nacjonalizmu. Jest ekspertem w zakresie problematyki baskijskiej. W trakcie realizacji projektu doktorskiego prowadziła badania w ośrodkach akademickich w Kraju Basków (Universidad del País Vasco, Universidad de Deusto), gdzie zajmowała się m.in. problemem rewitalizacji Bilbao i zmianami społecznymi związanymi z transformacją miasta. Jej zainteresowania naukowe leżą na pograniczu ekonomii i socjologii. W swoich badaniach koncentruje się na problemach społecznych skutków zmian gospodarczych, a zwłaszcza wpływu czynników ekonomicznych na powstawanie i rozwój ruchów narodowych w Europie.